

Capitolul III

Specificitatea lingvisticii ca știință. Raporturile sale cu alte discipline științifice

În accepția actuală, lingvistica se autodefiniște ca un domeniu autonom al cunoașterii umane, ca o știință cu un domeniu de cercetare relativ bine delimitat, cu principii și metode de cercetare proprii. Eforturile din ultimele aproximativ două secole ale cercetătorilor au condus la o definiție a specificului lingvisticii ca știință prin raportare la alte științe ale spiritului (filologia în sens larg, filosofia, sociologia, antropologia, psihologia, istoria etc.), pe de o parte, și unele științe ale naturii (fiziologia, acustica), pe de altă parte. Începând cu Ferdinand de Saussure și continuând cu alți lingviști importanți ai secolului XX, precum L. Bloomfield, A. Gardiner, L. Hjelmslev, A. Martinet, E. Coseriu, J. Lyons, N. Chomsky (ca să nu numim decât pe câțiva dintre cei mai proeminenți), lingvistica este înțeleasă ca o teorie generală a semnelor lingvistice. Prin complexitatea obiectului său de studiu, și anume limbajul uman în formele sale de manifestare care sunt limbile istorice, cercetarea lingvistică rămâne însă în strâns contact cu alte discipline științifice.

În condițiile mării explozii informaționale din epoca actuală, ale cărei începuturi datează din ultimele decenii ale secolului XX, disocierea unor științe tradiționale ale spiritului și apariția unor noi discipline științifice este un fenomen curent. În cadrul acestei intense ecloziuni a științelor umaniste, lingvistica a putut fi văzută de unii savanți ca o veritabilă „știință-pilot”, capabilă să orienteze cercetarea și în alte domenii ale cunoașterii. În consecință, pe lângă relațiile sale genetice cu diferite discipline umaniste tradiționale, lingvistica teoretică își definește în permanență autonomia și în raport cu științe mai recente.

Cu filologia în sens larg, lingvistica se află în vechi raporturi de înrudire. Inițial, în zorii culturii europene, filologia (în înțelesul ei originar de preocupare sistematică de stabilire, conservare și comentare a textelor literare clasice) includea, împreună cu filosofia, observația de

natură lingvistică în propriul său domeniu de interes. Începînd cu filologii Antichității grecești (Școala din Alexandria) și pînă la cei din Renaștere, erudiții care se ocupau de scrierile literare, filosofice sau științifice ale înaintașilor, cu intenția de a le copia sau, mai tîrziu, a le tipări, au ajuns să acumuleze extinse și profunde cunoștințe despre limba respectivelor texte. Stabilirea unui text-model, adică activitatea filologico-critică în sine, conducea, implicit, și la nevoia de sistematizare a cunoștințelor despre limbă. Cînd, în epoca modernă, pe la începutul secolului al XIX-lea, s-a trezit interesul pentru limba vorbită, s-a ajuns la separarea din ce în ce mai clară a lingvisticii teoretice de filologia propriu-zisă. Cele două domenii de cercetare păstrează totuși o serie de raporturi necesare: pe de o parte editarea de texte necesită vaste și temeinice cunoștințe de gramatică istorică și de dialectologie, iar pe de altă parte, o teorie lingvistică justă sau cel puțin credibilă nu se poate dispensa de materialul faptic (texte însoțite de note, observații, glose interpretative etc.) oferit de activitatea filologică.

Nu putem să nu amintim și aportul decisiv al filologiei clasice la constituirea lingvisticii ca știință autonomă. Pe lîngă funcțiile culturală și educativă pe care latina și greaca le-au jucat în procesul de constituire a culturii europene, studiul celor două mari limbi de cultură în școlile europene de-a lungul timpului a condus la aprofundarea structurii gramaticale și a lexicului acestor limbi, ale căror gramatici au constituit ulterior modelul sau punctul de plecare pentru elaborarea gramaticilor altor limbi. Vechile gramatici ale limbii grecești și ale limbii latine sunt deopotrivă și primele modele de înțelegere și descriere științifică a limbilor. Cu toate că, din comoditate sau din rațiuni de organizare a activității didactice, separăm adesea domeniul cercetării lingvistico-teoretice de cel al filologiei propriu-zise, trebuie să fim de acord pînă la urmă cu ideea, formulată de voci dintre cele mai autorizate, că „o lingvistică fără filologie este la fel de neconceput ca și o filologie fără lingvistică”¹.

Se cuvine să menționăm în acest context și impactul puternic pe care lingvistica modernă l-a avut asupra teoriei literaturii. Dezvoltată secole de-a rîndul, în sistemul tradițional al științelor umaniste, ca retorică și poetică, pe coordonate preponderent interpretativ-normative, teoria literară a căpătat un nou statut epistemologic atunci cînd a interferat cu lingvistica teoretică. Mulți dintre cei mai reputeți

1. Louis Hjelmslev, *Introduction à la linguistique*, în HJELMSLEV, *Essais...*, p. 16.

teoreticieni moderni ai literaturii (J. Mukařovský, I. Lotman, R. Jakobson, R. Barthes, G. Genette, Tz. Todorov, J. Kristeva, A.J. Greimas) au ajuns să definească literaritatea unui text pornind de la modelul lingvistic care se află la baza operei beletristice. Interpretarea însăși a textului literar tinde să devină, pentru adepții structuralismului și ai post-structuralismului, o operație tehnică subordonată descrierii lingvistice.

Retorica este un alt vechi domeniu de preocupări sistematice aflat, prin tradiție și obiect de studiu, în contact cu lingvistica teoretică. Conturată în Antichitate ca bază teoretică a artei de a convinge în public, retorica a renăscut în epoca modernă mai întâi ca repertoriu de procedee ale exprimării „înalte”, evoluind ulterior, în secolul XX mai ales, ca teorie a argumentației. În oricare dintre multiplele sale ipostaze teoretice moderne, retorica nu se poate lipsi de fundamentele teoriei lingvistice.

Cît privește acum filosofia și logica, legăturile istorice ale lingvisticii cu aceste domenii ale cunoașterii umane sunt de asemenea foarte vechi și, ca să spunem așa, congenere. În Antichitatea greacă, reflecția filosofică s-a orientat încă de la începuturile pre-socratice către problematica logosului. Întrebările filosofice fundamentale ale gândirii grecești, referitoare la ce este ființa și care este esența omului, cum, dacă și de ce cunoaștem etc., au fost formulate simultan sau în paralel cu întrebări referitoare la limbaj: de ce vorbim, cum funcționează limba, ce raport există între limbă și gândire sau între limbă și realitate etc. Problematika generală a raportului dintre om și limbaj a rămas întotdeauna una din temele centrale ale reflecției filosofice. Teme precum originea și esența limbajului ca expresie specifică a umanului, raportul dintre general și particular în limbă, raportul între limbaj și ființă, problema universalilor lingvistice etc. i-au preocupat și îi preocupă încă pe filosofi. În extraordinar de originala gândire scolastică, definirea însăși a ființei era privită și tratată ca o problemă de limbaj². În ultimele două secole putem constata configurarea unui vast domeniu al filosofiei limbajului, prin contribuțiile teoretice ale unor iluștri gânditori precum W. von Humboldt (1767-1835), M. Heidegger (1889-1976), L. Wittgenstein (1889-1951), E. Cassirer (1874-1945) sau H.-G. Gadamer (1900-1902). Dar nu numai ontologia, metafizica sau gnoseologia (domenii ilustrate cu precădere de cercetătorii menționați) își intersectează domeniile cu

2. Vezi *infra*, § 5.7.

problematica limbajului, ci și alte discipline filosofice precum estetica, epistemologia sau teoria cunoașterii. Cunoscutul estetician italian Benedetto Croce (1866-1952), de exemplu, și-a definit doctrina estetică drept o „lingvistică generală” (*Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, 1902).

Interferențele între reflecția lingvistică și logică sunt și ele străvechi. În efortul lor de a înțelege mecanismul vorbirii, filosofii greci și-au dat seama de timpuriu, prin Heraclit sau filosofii elizați, că nu pot descrie mecanismul gândirii fără a înțelege specificul limbajului. În ansamblul conceptual al filosofiei lui Platon, ca și în sistemul filosofic al discipolului său Aristotel, disciplina dialecticii îi era rezervat un loc central. Concepută ca o teorie a argumentării logice, dialectica antică s-a preocupat de probleme precum definirea relațiilor dintre concepte și obiecte sau dintre obiecte și semne. În diferite locuri din *Organon*-ul său, dar mai ales în micul tratat *Despre interpretare*, Aristotel distingea între nume (*ὄνομα*) și verb (*ῥήμα*), categorii care la acest gânditor sunt deopotrivă logice și lingvistice, aparțin adică atât gândirii, cât și limbii. În aceeași dublă perspectivă sunt definite de Aristotel și structurile logico-lingvistice superioare, enunțul, judecata, raționamentul. Dialectica medievală a moștenit această indeterminare logico-lingvistică, întrucât cei mai importanți gânditori din Scolastică (Albertus Magnus, Thomas de Aquino, Sf. Bonaventura, Thomas din Erfurt, Duns Scotus, W. Ockham ș.a.) au scris tratate în care discursul metafizic și cel logic, adesea și cel teologic, se fundamentează pe analiza limbajului. Categoriile logice de individ, specie, gen, accident, diferență specifică etc. sunt definite deopotrivă și drept categorii ale limbii.

Faptul că, în afara categoriilor lingvistice, categoriile logice nu pot fi concepute a devenit absolut limpede filosofilor-gramaticieni de la Port-Royal (secolul al XVII-lea), autori ai celebrei *Grammaire générale et raisonnée de la langue française* (1660). Cei mai de seamă reprezentanți ai logicii moderne, B. Russell (1872-1970), R. Carnap (1891-1970), L. Wittgenstein (1889-1951), J. M. Bocheński, au asimilat conceptele și principiile analizei lingvistice în elaborarea unei teorii logice generale asupra semnelor, enunțurilor și raționamentelor. Raporturile logice concept – semn lingvistic – sens, între referent și semnificație, mecanismul constituirii și funcționării enunțurilor logice, al propozițiilor și raționamentelor sunt

studiate prin raportare la categoriile lingvistice, semantice sau sintactice echivalente. Această comodă asimilare a unor categorii lingvistice cu noțiunile corespunzătoare din logică este larg răspândită³. Eugenio Coseriu⁴ a atras însă atenția asupra multipelor inadvertențe și erori de perspectivă pe care le produce identificarea conceptelor logice cu cele lingvistice.

Un alt domeniu cu care lingvistica interferează este cel al psihologiei. Amprenta psihologistă asupra cercetării lingvistice a atins apogeul în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Specialiștii cei mai autorizați ai epocii (în special cei aparținând „Școlii Neogramatice”) căutau chiar în cauzele psihologice explicarea schimbărilor din limbă. De o influență deosebită s-au bucurat, în epoca amintită, lucrările psihologului german Wilhelm Wundt (1832-1920), autor al unei monumentale opere intitulată *Völkerpsychologie* (10 volume, 1900-1920). Socotit de mulți între fondatorii psihologiei moderne, Wundt afirmă că viața psihică a unui individ se desfășoară și se împlinește în mod necesar în cadrul psihologiei colective a grupului social căruia îi aparține. Între „forțele sufletești” produse de o comunitate, alături de artă, mit, obiceiuri, organizare statală și actele de voință colectivă, se numără și limbajul. În limbaj s-ar reflecta, după Wundt, întreaga sferă a reprezentărilor omului. În consecință, învățatul german s-a ocupat insistent de probleme ale limbajului, tratând teme precum originea limbajului, comunicarea gestuală preverbală, sunetele vorbirii, schimbările fonetice, formarea cuvintelor, construcții sintactice, schimbările semantice etc.

Raporturile epistemologice dintre lingvistică și psihologie sunt așadar inerente, ținând seama de faptul că actul însuși al producerii și funcționării vorbirii prezintă o componentă psihică esențială. Coordonatele vieții psihice (senzații, percepții, reprezentări, afecțe, dorințe etc.) se reflectă în mod direct în limbaj, pe multiple căi și la niveluri diferite; intensitatea

3. Cf. JESPERSEN, *The Philosophy of Grammar...*, p. 55: „Trebuie deci să stabilim că, alături, deasupra sau sub categoriile sintactice care depind de structura fiecărei limbi, așa cum a fost ea constituită, există și categorii extralingvistice care sunt independente de aspectele mai mult sau mai puțin întâmplătoare ale anumitor limbi. Acestea sunt atât de universale, încât se potrivesc tuturor limbilor, deși în sine ele rareori ajung a fi exprimate clar și univoc. Unele din acestea privesc fapte din lumea externă, precum genul natural, altele habitus-ul spiritual sau logica. În absența unui termen mai bun, voi folosi pentru aceste categorii extralingvistice adjectivul *conceptual* și substantivul *concept*. Gramaticienii trebuie să cerceteze relația dintre categoriile conceptuale și cele sintactice în fiecare caz concret”.

4. În studiul *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957), în COSERIU, *Teoría del lenguaje...*, p. 235-260.

emisiei verbale, modulația fonetică și intonația, selectarea mijloacelor de expresie în funcție de context sau de specificul comunicării sunt doar câteva dintre efectele în plan verbal ale condiționărilor psihice. În încercarea de identificare a cauzelor schimbărilor lingvistice, marele lingvist român A. Philippide (1859-1933) postula existența unei baze psihologice proprii fiecărei limbi, care, alături și împreună cu baza de articulație, ar determina sensul și conținutul evoluțiilor interne ale unei limbi. Înțelegerea faptului că procesul însuși al vorbirii este de natură psihică are consecințe teoretice importante în elaborarea unor metode științifice eficiente de învățare a limbilor străine. Întemeindu-se pe lucrările de psiholingvistică ale unor învățați precum C. E. Osgood și T. A. Sebeok, practica didactică din ultimele decenii a înregistrat progrese spectaculoase în domeniul învățării limbilor străine⁵.

Ca fenomen comunitar prin definiție, limbajul nu poate fi studiat separat de cadrul social în care se produce și funcționează. Teza despre caracterul social al limbajului uman a fost acceptată implicit de către orice școală lingvistică, așa încât interferențele dintre lingvistică și sociologie sunt cum nu se poate mai firești. Cunoscuta aserțiune a lui W. von Humboldt, după care limba a apărut din necesitatea de comunicare interumană, reprezintă aproape un truism în istoria reflecțiilor despre limbaj și este o axiomă a cercetării lingvistice moderne. O pondere deosebită este conferită factorului social în procesul comunicării lingvistice de către reprezentanții așa-numitei „Școli sociologice franceze”, reprezentată, între alții, de A. Meillet (1866-1936), J. Vendryes și Ch. Bally. La J. Vendryes, *Le langage*, 1921, p. 20, citim:

Înainte de a fi un mijloc de raționare, limbajul a trebuit să fie un mijloc de acțiune, și unul dintre cele mai eficiente de care omul a putut dispune.

Perspectiva sociologică asupra fenomenelor limbajului și limbilor își propune să formuleze răspunsuri la întrebări precum: care este specificul limbii ca funcție socială și ca expresie a conștiinței sociale, care sunt raporturile între dezvoltarea limbilor și evoluția comunităților lingvistice care le vorbesc, care este rolul factorului social în procesul creativității lingvistice și al funcționării interne a mecanismului lingvistic etc.

5. În limba română există lucrarea *Introducere în psiholingvistică*, publicată de Tatiana Slama-Cazacu în 1975.

Abordarea limbajului cu instrumentarul sociologic poate aduce clarificări și în privința înțelegerii fenomenelor legate de apariția unor noi limbi în strînsă legătură cu fenomenul de etnogeneză, ca și în explicarea diferențelor dialectale sau stilistice din interiorul unei limbi istorice date. Contactele etno-culturale dintre comunitățile lingvistice, ca și interferențele interlingvistice la nivelul culturii scrise, impun atenției cercetătorilor fenomene extrem de importante cum sunt bilingvismul sau poliglosia, cu implicații în plan social care depășesc interesul strict lingvistic. Savanți precum M. Wandruszka sau U. Weinreich au dezvoltat o veritabilă teorie a contactului interlingvistic, reieșită din examinarea critică și sistematizarea faptelor și fenomenelor de impact ale limbajului cu factorul social.

Clar conturate sunt, de asemenea, raporturile cercetării lingvistice cu antropologia, în special după ce, pe la jumătatea secolului XX, a luat ființă „antropologia structurală” promovată de sociologul francez C. Lévi-Strauss. Studiind societăți tribale mai puțin evoluate din Oceania, America Latină sau Africa, celebrul antropolog a oferit specialiștilor un material factic foarte valoros referitor la problematica apariției primelor forme de limbaj uman. Mai mult încă, cele două volume ale *Antropologiei structurale* (Paris, 1957 și 1977) ilustrează în gradul cel mai înalt prestigiul de care se bucurau în epocă cercetările lingviștilor, căci principiile și metodele structuralismului saussurian sunt adoptate și adaptate la studiul societății umane, în formele ei principale de expresie simbolică (limbajul, mitul, cutumele și normele etico-juridice etc.). O viguroasă reexaminare a raporturilor dintre limbaj și societate a întreprins mai recent, dintr-o perspectivă pronunțat semiotică, filosoful și lingvistul american J o h n S e a r l e, pentru care „realitatea socială este constituită în mod esențial prin limbaj”⁶.

Ne este cunoscut impactul enorm pe care, de cîteva decenii, cibernetica, informatica și tehnicile informaționale le au asupra tuturor domeniilor cunoașterii umane. Ca teorie generală a sistemelor de calcul, informatica interferează în mod inerent și cu domeniul lingvisticii, relațiile dintre cele două direcții de cercetare conducînd la efecte reciproce în cîmpul de interes al fiecăreia. Pe de o parte, tehnicile de calcul pun la dispoziția lingviștilor mijloace de culegere, stocare și prelucrare a datelor ultraeficiente și ultrarapide, utilizabile în clasificarea faptelor și în descrierea lingvistică, ușurînd enorm realizarea lexicoanelor

6. SEARLE, *Realitatea...*, p. 57.

și a gramaticilor limbilor naturale, ca și editarea rapidă a textelor. Dar dincolo de aceste aspecte practice, metodele inspirate de modelarea matematică oferă lingviștilor căi noi de înțelegere a structurii mesajelor lingvistice, precum și de cuantificare a lor în scopuri practice diverse (praxisul social, metode de învățare, traducerea automată etc.). Ceea ce observăm astăzi este o tendință din ce în ce mai imperioasă a informaticienilor și lingviștilor de a-și ieși în întâmpinare, unindu-și competențele în scopul rezolvării interdisciplinare a unor probleme comune, teoretice sau practice, precum complexul de probleme legat de stabilirea unei căi de comunicare verbală între om și computer. Se vorbește din ce în ce mai frecvent despre *lingvistica computațională* ca despre un domeniu de cercetare care urmează să-și definească mai exact obiectivele și metodele. Deocamdată, asistăm la încercări de a realiza un model cibernetic al limbajului uman pornindu-se de la proprietățile semiotice comune ale limbajului uman natural și ale limbajelor artificiale. Acest model urmează să-și găsească o largă întrebuintare în toate domeniile cunoașterii și acțiunii umane.

În sfârșit, disciplina științifică modernă legată cel mai intim de cercetarea lingvistică este *semiotica* sau *semiologia*. Acceptând definiția cea mai largă a semioticii ca teorie generală a semnelor, putem defini lingvistica drept ramura cea mai importantă a semioticii, căci limbajul uman este și el un sistem de semne, probabil cel mai complex dintre cele existente. Din punct de vedere al istoriei ideilor, semiotica s-a dezvoltat aproape exclusiv ca teorie a limbajului natural și este considerată o știință relativ recentă, întemeiată către sfârșitul secolului al XIX-lea de învățați precum Ferdinand de Saussure și Ch. S. Peirce (1839-1914). În realitate, ca doctrină a semnelor, semiologia își are rădăcinile în gândirea antică, Aristotel, filosofii din școala stoică și mai ales Sf. Augustin, gânditor care poate fi socotit întemeitor al acestei direcții de cercetare⁷, fiind cei care au descoperit și au formulat cu claritate natura semiologică a limbajului uman. Ei au înțeles deopotrivă alcătuirea triadică a semnului lingvistic (semnificant-semnificat-referent), definind și funcțiile principale ale limbajului. În cadrul dialecticii, văzută ca *bene disputandi scientia* („știința de a purta bine dezbaterile”), Augustin ne-a oferit nu doar

7. Cf. COSERIU, *Geschichte...*, p. 123: „...Augustinus zweifellos als der grösste Semiotiker der Antike bezeichnet werden kann und zugleich als der eigentliche Begründer dieser Forschungsrichtung anzusehen ist”.

definițiile clasice ale semnului în general (*Signum est quod seipsum sensui, et praeter se aliquid animo ostendit* – „Semnul este ceea ce se arată pe sine însuși simțurilor și, în afară de sine, mai arată simțurilor și altceva” – *De dialectica*, V, 7, 5) și ale semnului lingvistic în particular (*Verbum est unicuiusque rei signum, quod ab audiente possit intelligi, a loquente prolatum* – „Cuvântul este semnul unui anumit lucru, pentru că, emis de un vorbitor, el poate fi înțeles de un ascultător” – *De dialectica*, V, 7, 5), ci și una dintre cele mai complete tipologii ale semnelor din toate cîte există. Precursor este Augustin și în ceea ce privește înțelegerea tripartită a domeniului semioticii (semantică/gramatică/pragmatică), formulată, pe bazele puse de către Ch.S. Peirce, de un C.W. Morris (1901-1979) și larg acceptată astăzi: definite de Augustin în perspectiva doctrinei semnelor, disciplinele „triviale” ale curriculumului clasic sunt delimitate ca studiu al raportului dintre semne și realitate (*dialectica*), al raporturilor dintre semnele însele (*gramatica*) și al raporturilor dintre semne și cei care le întrebuințează (*retorica*)⁸.

8. Vezi MUNTEANU, *Natura semiotică...*, p. 105-114.